

تصاویر کتاب‌های درسی و رابطه آنها با هویت ملی و دینی^۱ مطالعه کتاب‌های اول و دوم دبستان

* سعید زاویه

** سیده مهدیه عزیزی

E-mail: sssazavieh@yahoo.com

E-mail: azizi.mahdie@gmail.com

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۲/۳/۳۰

تاریخ دریافت: ۱۳۹۱/۲/۱۳

چکیده

پژوهش حاضر با هدف بررسی میزان توجه به مؤلفه‌های هویتی (ملی و دینی) در کتاب‌های درسی اول و دوم ابتدایی سال تحصیلی ۹۰-۸۹ انجام گرفته است. در این پژوهش کتاب‌های دو مقطع اول و دوم که در مجموع بالغ بر ۸۷۵ صفحه تصویری بوده با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی و با بکارگیری تکنیک‌های مشاهده، مطالعات کتابخانه‌ای و مصاحبه با مدیران، دست‌اندرکاران و پژوهشگران حوزه تعلیم و تربیت مورد بررسی قرار گرفته‌اند. اطلاعات بدست آمده از بررسی تصاویر در هفت دسته کلی شامل عناصر تصویری هماهنگ، خنثی، متضاد و ترکیب‌های مختلف آنها دسته‌بندی و پردازش شده است.

یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که در این کتاب‌ها توجه متعادلی به عناصر و مؤلفه‌های هویت دینی و ملی نشده و اگر در بعضی صفحات نیز تصاویر متناسب با هویت ملی و دینی دیده می‌شود با قرارگیری در کنار عناصر متضاد و خنثی تأثیر بایسته خود را از دست داده و کمرنگ تر شده است، به طوری که صفحات هماهنگ با ۹۳ صفحه در مقابل صفحات خنثی شامل ۵۹۲ صفحه و متضاد شامل ۱۹ صفحه قرار می‌گیرند. در واقع می‌توان گفت صفحات و تصاویر این کتاب‌ها در زمینه انتقال مفاهیم هویتی بسیار کمرنگ ایفای نقش نموده‌اند.

کلید واژه‌ها: هویت ملی، هویت دینی، کتب دبستان، تصاویر کتاب‌های درسی.

۱. مقاله مستخرج از پایان‌نامه کارشناسی ارشد با عنوان «بررسی تصاویر کتاب‌های درسی اول و دوم دبستان و رابطه آنها با هویت ملی و دینی» دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز می‌باشد.

* استادیار هنر دانشگاه هنر، نویسنده مسئول

** کارشناسی ارشد گرافیک دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز

مقدمه

مسأله اساسی این مقاله چگونگی و میزان توجه به هویت ملی و دینی در کتب درسی اول و دوم دبستان است. بحث هویت ملی همواره در بین برنامه‌ریزان و صاحب‌نظران کشورهای مختلف حائز اهمیت بوده است. هویت ملی و دینی در ایران قطعاً هویتی خاص و متفاوت با سایر ملل جهان و مبتنی بر ارزش‌های دینی و ملی است که با احساسات، عقاید، فرهنگ و رسوم ایرانی گره خورده است. بسیاری از بنیادهای هویتی و دینی انسان در دوران کودکی و تحت تأثیر آموزه‌ها و تصاویری که فرد با آنها در ارتباط است شکل می‌گیرد. در واقع آموزش و پرورش می‌تواند از مجرای کتب درسی نقشی اساسی در انتقال مفاهیم هویتی برعهده گیرد. با توجه به آموزش عمومی رایگان (و اجباری) و جامعه آماری بالایی که از آن استفاده می‌کنند، کتب درسی می‌توانند نقش بسیار مؤثری در شکل‌گیری و انتقال مفاهیم هویتی در دانش‌آموزان ایفا کنند و لذا نقطه عطفی در شکل‌گیری و گسترش این هویت به‌شمار می‌آیند.

از این رو و با توجه به این که در سال‌های اول و دوم دبستان کودک هنوز باسواد نیست و بیشتر تصویرخوانی می‌کند و با عنایت به تحولات دنیای معاصر و بحران‌های هویتی، این تحقیق درصدد است میزان و چگونگی توجه به هویت ملی و دینی را در تصاویر کتاب‌های اول و دوم دبستان بررسی می‌کند.

سؤالات و فرضیه‌های تحقیق

الف) پرسش اصلی

تصاویر کتاب‌های درسی اول و دوم ابتدایی تا چه اندازه به مقوله هویت (ملی و دینی) اشاره دارند؟

ب) پرسش‌های فرعی

- ۱- چه رابطه‌ای میان محتوا و تصاویر در این کتاب‌ها وجود دارد؟
- ۲- اساساً مقوله هویت ملی در این کتاب‌ها چه جایگاهی دارد و تا چه اندازه به آن دقت می‌شود؟
- ۳- چه زمینه‌ها و یا چه عنوان‌هایی را می‌توان در راستای تقویت و قوام مفهوم هویت ملی به مطالب این کتاب‌ها اضافه کرد؟

مفهوم‌شناسی هویت و هویت ملی

هویت از واژگانی است که در عصر حاضر توجه زیادی را به خود جلب کرده است علت آن است که این واژه در ابعاد مختلف زندگی اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، و فرهنگی هر کشوری حضور دارد. نظرات متخصصان حاکی از آن است که هویت واژه‌ای مهم برای دولت‌ها و جوامع به‌شمار می‌آید و در کشورهای مختلف دولت‌ها در این مورد سرمایه‌گذاری می‌کنند. امروزه هویت جایگاه ویژه‌ای را در مطالعات و پژوهش‌های علوم انسانی به خود اختصاص داده است. عده‌ای معتقدند نخستین بار هگل و گروهی می‌گویند فروید بحث هویت در عصر جدید را مطرح کرد. به هر ترتیب نباید فراموش کرد که هویت مفهومی انسانی و فلسفی است که با انسان متولد شده و همراه با او بوده و هست. چنین مفهومی را می‌توان در اغلب متون دینی، فلسفی، ادبی و تاریخی بشر در هر جا به نحوی ملاحظه کرد. برای مثال در قرآن کریم فراموش کردن خود و از خود بیگانگی نتیجه فراموش کردن خدا و در نتیجه موجب فسق یعنی پوچی قلمداد شده است. می‌توان گفت احساس هویت کارکردی بسیار مهم در هدفمند کردن زندگی فردی و اجتماعی دارد و زیستن بدون احساس هویت برای فرد ممکن نیست (ربانی، ۱۳۸۱: ۱۷ و ۱۶). با توجه به تعاریف بالا می‌توان گفت هویت موضوعی میان رشته‌ای است هر چند بیش از همه در روان‌شناسی و علوم اجتماعی از آن بحث شده ولی موضوعی فلسفی به معنای عام و معرفت‌شناختی به معنای خاص است. در حوزه‌های عرفان، اخلاق، فرهنگ، سیاست، امنیت و حتی اقتصاد نیز از موضوعات و مباحث بسیار مهم به‌شمار می‌آید. بنابراین هویت واقعیتی چند بعدی است. حال به مفهوم‌شناسی واژه هویت می‌پردازیم، این واژه از لحاظ لغوی چگونه معنا شده است؟

هویت واژه‌ای عربی است که در زبان فارسی به جای واژه انگلیسی Identity به کار می‌رود. محمد معین در جلد چهارم فرهنگ فارسی هویت، را ذات باریتعالی، هستی و وجود و آنچه موجب شناسایی شخص می‌شود معنی کرده است (معین، ۱۳۷۱: ۵۲۲۸). در فرهنگ معاصر فارسی هویت ویژگی یا کیفیتی است که موجب تمایز و شناسایی کسی یا چیزی از دیگران می‌شود، یکسانی ویژگی یا صفت اصلی یا مادرزادی در مورد‌های مختلف معنا شده است (صدری افشار، ۱۳۸۳: ۱۳۳۵).

حال به اهمیت هویت می‌پردازیم و این‌که چه جایگاهی را در دنیای مدرن به خود اختصاص داده است. با توجه به این‌که هویت در اکثر شاخه‌های علوم انسانی، اجتماعی، فلسفه نقش ایفا می‌کند در دنیای مدرن و عصر جهانی شدن جایگاه ویژه‌ای را

در مطالعات و پژوهش‌ها به خود اختصاص داده است، بنابراین می‌توان به اهمیت آن از دو جهت کلی پرداخت: نخست این‌که هویت بیانگر تصور فرد یا جمع از خویش‌شنی و نحوه رابطه با دیگران است و دوم این‌که هویت‌ها به اقتضای شرایط اجتماعی خاص شکل می‌گیرند و جنبه اجتماعی بسیار قوی دارند (علمداری، ۱۳۸۳: ۳۶). در واقع می‌توان گفت که هویتی معلوم، عامل پیوند آحاد ملت است و اقوام متشکله ملت را چون تار و پود به هم می‌تند و رشته استوار همدلی و همنفسی افراد ملت به‌شمار می‌رود، بنابراین باعث و بانی وحدت و یکپارچگی است (ستاری، ۱۳۸۳: ۹۶). با توجه به ارتباط هویت با جامعه و پیشینه انقلابی، اسلامی و بررسی سند چشم‌انداز بیست ساله، پرسش از کیستی و چیستی موضوع هویت با ورود به دنیای مدرن و جهانی‌شدن و شکل یافتن هویت‌های جدید در جهان معاصر اهمیتی روزافزون یافته است. هم‌چنین احساس نیاز تعلق به کسی یا جایی از بدیع‌ترین موضوعات مدرن و پست مدرن است، بنابراین پرداختن به هویت نه تنها موضوع مورد اهمیت حال بلکه موضوع و مسأله آینده ما نیز خواهد بود (چیت‌ساز، ۱۳۸۷: ۷). از منظر اریک فروم نیاز به احساس هویت از شرایط هستی انسان سرچشمه می‌گیرد و منبع شدیدترین کوشش‌ها و کشمکش‌هاست. چون شخص بدون احساس من بودن نمی‌تواند از سلامت روانی برخوردار باشد لذا برای به دست آوردن آن از هیچ کاری فروگذار نمی‌کند (ربانی، ۱۳۸۱: ۲۳ و ۲۲).

چارچوب نظری تحقیق

در فرهنگ معاصر فارسی هویت اسم، ویژگی یا کیفیتی است که موجب تمایز و شناسایی کسی یا چیزی از دیگران می‌شود (صدری‌افشار، ۱۳۸۳: ۱۳۳۵). همین‌طور در فرهنگ علوم سیاسی هویت بیانگر چه کسی بودن است که از احتیاج بشر به شناخته شدن و شناسانده شدن با چیزی یا جایی ناشی می‌شود و سرزمین، تاریخ، زبان، ادبیات، دین، ساختار سیاسی، فرهنگ و هنر مشترک از جمله عناصر تشکیل دهنده هویت شمرده می‌شوند (بخشی، ۱۳۷۹: ۲۶۵). بورهان گالیو معتقد است که «از این پس بحران‌ها و چالش‌ها حول مسائل مادی یا سیاسی صورت نمی‌گیرد زیرا این‌گونه مسائل را می‌توان بصورت واضح و عینی تعریف و مشخص کرد. مشکل اصلی اینجاست که این چالش‌ها نمادین هستند، نه می‌توان آنها را تغییر داد و نه می‌توان در مورد آنها مطالعه کرد. چالش‌های هویتی امروز سرنوشت سازند. براساس اجماع علمی هویت پیش شرط هر نوع عمل به‌ویژه عمل اجتماعی و شرط لازم توسعه است» (نوجه فلاح، ۱۳۸۳: ۲۰).

عده‌ای معتقدند نخستین بار هگل فیلسوف آلمانی و گروهی فروید را ارائه کننده بحثی جدید درباره هویت معرفی می‌کنند. به هر ترتیب نباید فراموش کرد که هویت مفهومی انسانی و فلسفی است که از دیرباز با انسان متولد شده و همراه با او بوده و هست. چنین مفهومی را می‌توان در اغلب متون دینی فلسفی، ادبی و تاریخی بشر در هر جا به نحوی ملاحظه کرد. هم‌چنین در بررسی کتب مذکور با در نظر گرفتن مؤلفه‌هایی مانند ۱- قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران ۲- برنامه‌های کلان نظام آموزش و پرورش نوین ۳- بررسی تطبیقی رویکرد برخی کشورهای پیشرفته به نظام آموزش و پرورش بعد هویت به صورت عمیق‌تری بررسی شده است و با توجه به نظریه‌های مربوط به ملیت، مردم و هویت ملی در تئوری‌های سیاسی الوین تافلر، هانتینگتون، فوکویاما، برژینسکی و دیدگاه‌های مبتنی بر تئوری‌های دهکده جهانی و جهانی‌شدن از یک‌سو و تئوری جهانی شیعی، تلاش خواهد شد با بهره‌گیری از نقاط مشترک این تئوری‌ها و با حفظ ملیت و صیانت از زبان فارسی راهکارهای تئوریک برای افزایش مبانی هویت ملی در کتاب‌های مورد اشاره (اول و دوم) صورت پذیرد.

اهمیت موضوع تحقیق و دلایل انتخاب آن

- ۱- تبیین مسائل مشترک، به صورت واحد و فراگیر در سطح جامعه می‌شود.
- ۲- توجه به اهمیت تألیف و تدوین کتب درسی در مقطع ابتدایی را افزایش می‌دهد.
- ۳- غنی‌سازی محتوای درسی کتاب‌های ابتدایی با بهره‌گیری از تصویر و تصویرسازی
- ۴- کمک به برنامه‌ریزان آموزشی برای شناخت قابلیت‌های کیفی تصویر را به دنبال خواهد داشت.

روش تحقیق

روش تحقیق توصیفی - تحلیلی با استفاده از تکنیک‌های مطالعات کتابخانه‌ای بوده است. هم‌چنین با تکنیک مشاهده براساس قوانین هنرهای تجسمی از جمله مبانی رنگ ایتن و تئوری‌های رنگی لوچر و آلفرد آدلر تلاش شده تا با انجام تست به ارزیابی تصاویر موجود کتاب‌ها به لحاظ هنری و تصویری دست یابیم.

روش گردآوری اطلاعات

- طراحی جدول رابطه محتوا و تصویر از روی کتاب‌ها

- تهیه پرسش‌نامه برای معلمین و والدین - تهیه آزمون سنجش تأثیر از دانش‌آموزان - انجام مصاحبه با مدیران، دست‌اندرکاران و پژوهشگران حوزه تعلیم و تربیت

پیشینه پژوهش

رستم نوچه فلاح در مقاله «هویت، واقعیت ثابت یا سیال» (۱۳۸۳)، رویکردهای مختلف هویت را چنین بیان می‌دارد که هویت موضوعی میان رشته‌ای است و در حیطه‌های روان‌شناسی، فلسفه و علوم اجتماعی مطرح است. هم‌چنین در حوزه‌های اخلاق، عرفان، سیاست و اقتصاد هم از مباحث بسیار مهم به شمار می‌آید. هویت واقعی چند بعدی است و از مسائل مهم در تمام دولت‌ها به‌شمار می‌آید و عواملی مانند جریان جهانی‌شدن، شتاب گرفتن تغییرات و انقلاب الکترونیک و... موجب شده‌اند که هویت ملی اهمیتی مضاعف یابد و از آنجا که جامعه مدرن همراه با دگرگونی انسان را به سوی هویتی دیجیتال و ناپایدار سوق داده و هویت پیشین را از او می‌زداید، لذا مقوله هویت ملی نیازمند توجه بیش از پیش دست‌اندرکاران این امر می‌باشد. نهاد آموزش و پرورش اولاً به لحاظ ارتباط مستقیم و تنگاتنگ با فراگیران و ثانیاً از جهت شرایط سنی و شخصیت انعطاف‌پذیر و در حال شکل‌گیری و تأثیرپذیری فوق‌العاده فراگیران در به وجود آمدن و نهادینه شدن و تقویت ارزش‌های اسلامی و ایرانی در راستای هدف کلی فرهنگ‌سازی جامعه جایگاه والایی دارد.

اقتضائات زمانی قرن بیست‌ویکم، نظام تعلیم و تربیت کشور را با چالش مواجه کرده و مقابله با خطر بی‌هویتی فرهنگی را ضرورت بخشیده است. برگ برنده ویژه آموزش و پرورش شرایط سنی فراگیران است که عموماً واجد فطرتی پاک و ذهنی بی‌آلایش هستند و در نتیجه رسوخ به ذهن و فکر و روح در حال شکل‌گیری آنها قرین توفیق مضاعف خواهد بود.

از آنجا که ابزار انتقال فرهنگ و ارزش‌های اسلامی در نظام آموزشی، کتاب‌های درسی است، دقت و حساسیت فوق‌العاده در محتوای آن اجتناب‌ناپذیر است.

نتایج پژوهش‌ها در مورد کتاب‌های فارسی ابتدائی نشان می‌دهد با توجه به این‌که در این مرحله، کودکان دوره تجربه عینی را می‌گذرانند نسبت مفاهیم عینی به ذهنی کمتر است و این امر کار یادگیری مفاهیم را برای دانش‌آموزان دشوارتر می‌نماید و از سویی دیگر بسیاری از تصاویر و موضوعات، مسائل مبتلابه کودکان این سن نیست. هم‌چنین نتایج این پژوهش حاکی از آن است که کتاب‌های درسی مقطع ابتدایی و

راهنمایی در راستای آشناسازی دانش‌آموزان با ارزش‌های ایرانی و اسلامی به اصلاح و بازبینی، هم از نظر کمیت مفاهیم درج شده و هم از نظر کیفیت ارائه مفاهیم نیازمند است (ایراندخت فیاض، ۱۳۸۷).

در این فصل پیشینه‌های تحقیق انجام شده در سه حوزه هویت ملی، هویت دینی و آموزش و پرورش و کتب درسی بررسی شده‌اند که به صورت ذیل قابل طبقه‌بندی هستند.

(الف هویت ملی، ب) هویت دینی، ج) آموزش و پرورش و کتب درسی از ۴۱ عنوان پژوهش مورد بررسی ۲۱ مورد آن با هویت ملی، ۶ مورد آن با هویت دینی و ۱۴ مورد آن با آموزش و پرورش و کتب درسی در ارتباط بوده‌اند که از مجموع این ۴۱ مورد کتاب، پایان‌نامه و مقاله می‌توان ملاحظه کرد مفهوم هویت شامل مجموعه‌ای از موارد ۱- زبان، ۲- جغرافیا، ۳- دین، ۴- ملیت و مانند آن است.

هم‌چنین بررسی‌هایی که مستقیماً به مقطع ابتدایی مربوط می‌شود مؤید این مهم است که ۱۵ مورد از مجموع ۴۱ اثر درج شده در پیشینه تحقیقات، کتاب‌های درسی مقطع ابتدایی را در ۲ مورد فاقد اثرگذاری، در ۱۲ مورد دارای اثرگذاری ضعیف و در ۱ مورد هم دارای اثرگذاری منفی می‌دانند. اما درخصوص اهمیت و جایگاه مقطع ابتدایی و آموزش در این مقطع جمع‌بندی نظرات حاکی از آن است که:

(الف) احساس تعلق به هویت ملی، زندگی در ایران و افتخار به ایرانی بودن از ابتدایی به متوسطه کاهش می‌یابد. ب) نظام آموزش و پرورش علی‌رغم در دست داشتن بیشترین جامعه آماری، مورد اطمینان خانواده‌ها بودن و فطرت پاک کودکان مقطع ابتدایی در مقابل هجوم رسانه‌های بیگانه و تغییرات دنیای مدرن و جهانی‌شدن، سهم عمده‌ای در هویت‌بخشی دانش‌آموزان نداشته است. ج) تصاویر موجود در کتاب‌ها مطلوب و هویت‌بخش نیست. ت) نحوه پرداختن به مسائل هویتی رضایت‌بخش نیست و اکثر موضوعات مسائل مبتلابه این سن نیست. د) توجه متعادل به عناصر، آیین‌ها و جشن‌های ایرانی دیده نمی‌شود و همین‌طور احساس غرور ملی نه از طریق محتوا و نه از طریق متن منتقل نمی‌شود.

هویت ملی

هویت ملی در درجاتی بالاتر از هویت قرار می‌گیرد، زیرا جنبه اجتماعی بسیار قوی دارد و به دلیل این‌که زمینه شکل‌گیری وحدت در جامعه است بسیار حائز اهمیت است. در تعریف کلی می‌توان گفت: هویت ملی اصلی‌ترین سنتز و حلقه ارتباط بین

هویت‌های خاص محلی و عام فراملی است، زیرا مجموعه آثار مادی، زیستی و روانی آن سبب تفاوت جوامع از یکدیگر می‌شود (یعقوبی‌پور، ۱۳۸۸: ۱۱۵). به‌طور کلی هویت بر دو نوع جمعی و فردی قابل تعریف است. هویت فردی عموماً در مبحث روان‌شناختی و هویت جمعی مطرح می‌شود که در مباحث جامعه‌شناختی و در این میان هویت ملی یکی از سطوح و مراتب عالیه آن می‌باشد. هویت فردی ناظر بر این است که ما چه کسی هستیم و تا چه حد به دیگران شبیه، یا از آنها متمایزیم اما هویت ملی بیشتر ناظر بر درونی کردن هویت جمعی جامعه از طرف فرد است. فرد در طول فرایند جامعه‌پذیری، هویت ملی را با تمام ابعادش درونی می‌کند و آنها را جزئی از شخصیت خویش می‌سازد. از طریق همین درونی کردن هویت ملی است که فرد به تشابهات شناختی و عاطفی خود با هموطنان خویش پی می‌برد و نوعی احساس پابندی، دلبستگی و تعهد نسبت به آنها و جامعه پیدا می‌کند (صالحی‌عمران، ۱۳۸۶: ۶۷). علی شریعتی وابستگی و علاقه به گذشته فرهنگی را نوعی از هویت ایرانی می‌داند و معتقد است فرهنگ اصیل و غنی در راستای فطرت انسانی قرار می‌گیرد. وی در کتاب بازشناسی هویت ایرانی و اسلامی می‌گوید: ملتی که با تاریخ راستین خویش پیوند گیرد و از ذخایر غنی فرهنگ حقیقی خویش تغذیه کند و به فطرت اصیل و طبیعی خویش بازگردد و از بیماری الینه شدن فرهنگی شفا یابد و به کشف مجدد خویش نائل آید و بر روی پای خویش بایستد و قدرت آن را بیابد که خود ببیند و خود تجزیه و تحلیل کند و خود قضاوت نماید، از این طریق به دو خصلت متمایز انسانی می‌رسد که یکی صاحب اراده بودن و دیگری صاحب رأی بودن است و این یعنی انسان (شریعتی، ۱۳۷۶: ۱۲۸). از این جمله چنین استنباط می‌شود که علاقه‌مندی به فرهنگ ملی در راستای فطرت انسانی می‌تواند به هویت ملی و دینی بیانجامد که شرط لازم توسعه به‌شمار می‌آید.

ابعاد هویت ملی

هویت ملی در هر جامعه‌ای با عناصر مختلفی در ارتباط است و ابعاد تشکیل دهنده آن به ترتیب اهمیت شامل بعد دینی، بعد فرهنگی، بعد تاریخی، بعد اجتماعی، بعد زبانی، بعد سیاسی و بعد جغرافیایی می‌باشد.

به‌طور کلی می‌توان برخی از مهم‌ترین عناصر تشکیل دهنده هویت ملی را شامل سازمان سیاسی واحد، پیشینه مشترک تاریخی و فرهنگی، زبان، دین و سرزمین مشترک دانست (منادی، ۱۳۸۷: ۱۲۸).

نقش آموزش و پرورش و کتب درسی در هویت‌بخشی

با توجه به این‌که بنیادهای اعتقادی و هویتی افراد از زمان کودکی و از دبستان آغاز می‌شود و مدرسه به‌عنوان تنها نهاد آموزش رسمی، ارتباط مستقیم و تنگاتنگ با فراگیران دارد، آموزش و پرورش به‌عنوان زیربنایی‌ترین نهادی که مورد اعتماد خانواده هاست در جهت‌دهی به اهداف هویتی و دینی می‌تواند بسیار یاری‌رسان باشد. به همین منظور شایسته است به نقش این نهاد در نهادینه‌سازی و تثبیت هویت ملی و دینی توجه جدی داشته و نیز از نقش کتب درسی که مجرای اتصال و ارتباط بین نهاد آموزش و پرورش و فراگیران می‌باشد غفلت نکنیم. اگر آموزش و پرورش را جریان جامعه‌پذیری یا اجتماعی کردن اعضای جدید جامعه به حساب آوریم و از سوی دیگر به‌عنوان اصلی‌ترین نهادی که وظیفه درونی کردن ارزش‌ها و اصول حاکم بر جامعه را برعهده دارد در نظر گرفته شود، لازم است در متن نظام‌های آموزشی، هویت ملی که یکی از جامع‌ترین بخش‌های هویت از نوع جمعی و دارای بیشترین اهمیت به لحاظ وحدت و انسجام ملی است و هم‌چنین فراگیرترین و در عین حال مشروع‌ترین سطح هویت در تمامی نظام‌های اجتماعی است نقش پررنگی داشته باشد. به عبارت دیگر تلاش در جهت رشد و تقویت هویت ملی از نیازهای اصلی و اساسی در نظام آموزش و پرورش محسوب می‌شود (لقمان‌نیا، ۱۳۸۹: ۱۵۱). آموزش و پرورش به دلیل ارتباط مستقیم و تنگاتنگ با فراگیران و ثانیاً از جهت شرایط سنی و شخصیت انعطاف‌پذیر و در حال شکل‌گیری و تأثیرپذیری فوق‌العاده فراگیران، در نهادینه‌سازی و بسط ارزش‌های اسلامی و ایرانی در راستای هدف کلی فرهنگ‌سازی جامعه از جایگاه والایی برخوردار است (فیاض، ۱۳۸۷: ۱۵). به هر حال ما باید به کودکانمان توجه بیش از پیش داشته باشیم و با توجه به موقعیت کشورمان و این‌که از طرف بیگانگان مورد حمله و نفوذ است و همین‌طور با توجه به ویژگی‌های فرهنگی با استفاده از تکنولوژی‌های برتر و بکارگیری ابزار و وسایل آموزشی مناسب می‌توانیم با تغییرات اساسی در روش‌های تدریس و آموزش در مدارس کشور به آموزش و پرورش شتاب بیشتری در کمیت و کیفیت آموزشی بدهیم (باطنی، ۱۳۷۴: ۲۰۴). با توجه به این‌که ورود دانش‌آموز به عرصه اجتماعی از مدرسه و از کلاس اول آغاز می‌شود تا سرانجام به‌طور رسمی وارد جمع و جامعه شود، آنچه در این سال‌ها و در این مقطع به دانش‌آموز منتقل می‌شود برای تمام عمر در ذهن، رفتار و برداشت او پایداری می‌ماند. این مقطع اهمیت بسزایی در شکل‌گیری شخصیت وی دارد. با توجه به این‌که در این دو سال کودک هنوز

باسواد نیست و آنچه در ذهنش می ماند تصاویری است که در کتاب‌های آموزشی اش دیده است (خصوصاً کلاس اول ابتدایی) و با توجه به پایداری تصویر در حافظه و با نظر گرفتن این که تصاویری که هر فرد در دوران کودکی با آن ارتباط می گیرد حتی تا پایان عمر در ذهن او پایداری می کند بنابراین برخورداری محتوا و تصاویر این سال‌ها از مفاهیم اساسی فرهنگ و هویت، نقش بنیادی در شکل گیری شخصیت کودک دارد. سازمان یونسف نیز داشتن بینش وسیع درباره آموزش پایه را توصیه و تشویق می کند و آموزش ابتدایی همگانی را به عنوان اولویتی برای فعالیت‌های خود در زمینه آموزش برای همه برگزیده است (کومینگز، ۱۳۷۶: ۳۷). به دلیل پذیرش کودک در این سن، گنجاندن زمینه‌های وفاق، وحدت ملی، تقویت هویت دینی و خود باوری در کتاب‌های درسی به صورت مناسب در قالب‌های متنوع و متعادلی به دور از برجسته نمایی بعضی از شاخه‌ها اجتناب ناپذیر است (قبادی، ۱۳۸۹: ۱۱۵). با توجه به درک بالای کودکان، در تنظیم کتاب‌های دینی ابتدایی باید نیازهای کودک مورد توجه قرار گیرد و همین طور گنجاندن لطایف زیبایی شناسانه، بازی، جنب و جوش و فرح بخشی که نیاز اساسی هر کودک دبستانی است اهمیت بسزایی دارد و به دلیل وجود حس دینی در طبیعت و فطرت پاک کودک تنها زمینه سازی و آماده سازی روانی و عاطفی لازم است تا خود کودک بدون اجبار بیرونی به کشف و شکوفایی دست یابد و اگر آموزشی هم قرار است صورت گیرد فقط باید در جهت یاری کردن کودک برای کشف باشد (کشاورز، ۱۳۸۷: ۹۲).

روش‌های شکل گیری و انتقال مفاهیم دینی و هویتی باید به صورت قصه گویی، مشاهده مستقیم، تمرین و پاداش به همراه پرسش و پاسخ صورت گیرد (بخشنده بالی، ۱۳۸۵: ۸۹). مطالب ارائه شده باید ساده و قابل فهم باشد تا میل و رغبت کودکان افزایش یابد (توکلی، ۱۳۷۹: ۵۷). کتاب درسی مهم ترین و پرکاربردترین رسانه آموزشی است و در همه کشورها مورد استفاده قرار می گیرد و در کشوری مثل ایران حتی نقش جهت دهی به فعالیت‌های معلم را نیز ایفا می کند (نوریان، ۱۳۸۶: ۳۶۴).

اگر در زمانی که نباید کودک یک چیز را فراگیرد با آن آشنا شود چون نمی تواند آن را درک کند نسبت به آن موضوع بی علاقه می شود و برای یادگیری هیچ چیز آمادگی نخواهد داشت (صمدی، ۱۳۷۷: ۱۶). همین طور دادوستد کودک با کودکان دیگر در مراحل رشد و در مدرسه به رشد عقلی آنها مدد می رساند و رشد عقلی زمینه را برای همکاری در تراز بالاتر و تفاهم با دیگران آماده می سازد. ژان پیاژه مراحل رشد را شامل مراحل حسی حرکتی، تفکر پیش عملیاتی، تفکر عینی و مرحله تفکر یا عملیات صوری

می‌داند (آفازاده، ۱۳۸۲: ۱۰). یادگیری و تعلیم و تربیت شرط اصلی آزادی یک ملت است و جهل مانع استقلال رأی انسان‌هاست و بی‌سوادی و کم‌سوادی باعث می‌شود انسان‌ها به بازی گرفته شوند. آموزش انسان را آزاد و مسئول می‌سازد (مشایخ، ۱۳۷۶: ۹۵). تافلر می‌گوید باید در سیستم آموزش و پرورش تجدید نظر شود و به مسائل آینده توجه شود و اطلاعات متنوع‌تری عرضه شود. باید به بچه‌ها حق انتخاب داد و برنامه‌ها براساس نیازهای انسان معاصر پی‌ریزی شود، در صورتی که در سیستم جدید هیچ درکی از آینده استوار نیست (تافلر، ۱۳۷۴: ۴۲۴). بنابراین توجه به تکوین هویت و حفظ آن و برطرف کردن عوامل ایجاد بحران امری حیاتی است که باید از طریق آموزش و به وسیله دستگاه‌های فرهنگی و در درجه اول آموزش و پرورش اعمال شود (ربانی، ۱۳۸۱: ۵۶). مطالب پیش گفته حاکی از وجود جدی یک دغدغه جمعی در مورد آموزش و به‌ویژه آموزش در مقطع ابتدایی است نظام آموزشی آمیزه‌ای است از آموزگار، دانش‌آموز، فضا و برنامه، در زمینه چهار چوب‌هایی مانند هدف‌های روشن، استمرار، نظارت، روزآمد بودن، انعطاف‌پذیری و تناسب. این ساختار به بلوغ و بالندگی منجر می‌شود. آنچه پیش‌روی ماست دسته‌ای از نگرانی‌ها و تهدیدها و تحدیدهاست و در عین حال مجموعه‌ای از توانایی‌ها، قابلیت‌ها و انگیزه‌ها که برخی از آنها ریشه‌های تاریخی دارند و برخی برخاسته از آرمان‌های جهانی دوران معاصر هستند. این همان موضوع با اهمیتی است که برای تجمیع ملی و وحدت دینی که تجلی‌بخش هویت ما است ضروری می‌نماید. این در وهله نخست به عهده نظام تعلیم و تربیت است که بستر تحقق آن را فراهم سازد. تجلی این خواسته را نیز قاعدتاً باید بتوان در عصاره مرام نامه‌های غیررسمی - یعنی کتاب‌های درسی - مشاهده کرد. و طبعاً کتب مقطع ابتدایی و خصوصاً دو سال نخستین این مقطع به دلایل پیش گفته، سرآغاز اجتماعی شدن دانش‌آموز و ورود به جامعه اصلی است. کتاب‌های مدرسه حامل بخش اعظم پیام‌هایی است که می‌تواند پیوند میان نسل‌ها را برقرار سازد، مشروط به آن‌که از بهترین ساختارهای منطقی، علمی، دینی و اخلاقی برخوردار باشد و در قالب‌هایی زیبا و آرمان‌گرایانه به برقراری بک رابطه پیوسته و مستحکم میان آحاد جامعه مبادرت نمایند. اما بررسی‌ها گویای داده‌هایی دیگر است.

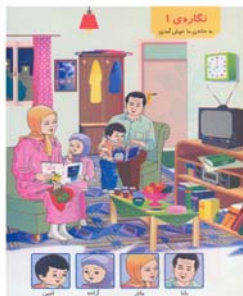
یافته‌های تحقیق

تجزیه و تحلیل - تصویری محتوایی کتاب‌های درسی اول و دوم دبستان (سال ۹۰-۱۳۸۹) با توجه به اهمیت مقطع ابتدایی و کتب درسی آن در شکل‌گیری شخصیت و رفتار

کودکان و پایداری مطالب و به خصوص تصاویر به صورت دقیق و بلندمدت در ذهن کودک و لزوم هماهنگی و جهت‌مندی بیش از پیش این رسانه تربیتی و آموزشی گسترده (کتاب‌ها)، به بررسی و تجزیه و تحلیل کتاب‌های مقطع اول و دوم دبستان می‌پردازیم. در جدول زیر با طبقه‌بندی عناصر تصویری به گروه‌های عناصر (هماهنگ)، (متضاد)، (ختی)، (هماهنگ و ختی)، (هماهنگ، متضاد، ختی)، (متضاد و ختی)، (متضاد و هماهنگ) تلاش شده است تصاویر مورد تحلیل قرار گیرد.

تعداد صفحات	عناصر متضاد و هماهنگ	عناصر ختی و متضاد	عناصر هماهنگ و متضاد و ختی	عناصر ختی و هماهنگ	عناصر ختی	عناصر متضاد	عناصر هماهنگ	نام کتاب	
								فراوانی	درصد
۱۱۷	۵	۱۳	۱۳	۲۰	۵۶	۲	۸	فراوانی	فارسی اول
	۴/۲	۱۱/۱	۱۱/۱	۱۷/۱	۴۷/۸	۱/۷	۶/۸	درصد	بخوانیم
۱۰۹	۰	۱۰	۲	۴	۷۹	۹	۵	فراوانی	فارسی اول
	۰	۹/۱	۱/۸	۳/۶	۷۲/۴	۸/۲	۴/۵	درصد	بنویسیم
۲۸	۰	۰	۱	۷	۱۱	۰	۹	فراوانی	قرآن اول
	۰	۰	۳/۵	۲۵	۳۹/۲	۰	۳۲/۱	درصد	
۹۱	۰	۲	۲	۱۴	۵۵	۰	۱۸	فراوانی	علوم اول
	۰	۲/۲	۲/۲	۱۵/۳	۶۰/۴	۰	۱۹/۷	درصد	
۱۳۳	۰	۳	۰	۱۰	۱۱۷	۱	۲	فراوانی	ریاضی اول
	۰	۲/۲	۰	۷/۵	۸۷/۹	۰/۷۵	۱/۵	درصد	
۱۲۸	۱	۳	۴	۳۵	۶۴	۶	۱۵	فراوانی	فارسی دوم
	۰/۷۸	۲/۳	۳/۱	۲۷/۳	۵۰	۴/۶	۱۱/۷	درصد	بخوانیم
۴۶	۰	۰	۰	۲	۳۷	۰	۷	فراوانی	فارسی دوم
	۰	۰	۰	۴/۳	۸۰/۴	۰	۱۵/۲	درصد	بنویسیم
۸۲	۰	۴	۰	۴	۷۳	۱	۰	فراوانی	علوم دوم
	۰	۴/۸	۰	۴/۸	۸۹	۱/۲	۰	درصد	
۳۴	۰	۰	۳	۵	۵	۰	۲۱	فراوانی	قرآن دوم
	۰	۰	۸/۸	۱۴/۷	۱۴/۷	۰	۶۱/۷	درصد	
۱۰۷	۰	۲	۰	۲	۹۵	۰	۸	فراوانی	ریاضی دوم
	۰	۱/۸	۰	۱/۸	۸۸/۷	۰	۷/۴	درصد	

- قبل از تشریح داده‌های بدست آمده توضیحاتی پیرامون مفاهیم جدول داده می‌شود.
- ۱- **هماهنگ:** شامل آن دسته از تصاویر است که: ۱- به متن مربوط باشد. ۲- به لحاظ رعایت قواعد گرافیکی اشکال نداشته باشد. ۳- معرف ایران و یا بخش‌هایی از فرهنگ ملی و یا دینی و یا معرف خردمندی و آرمان‌های انسانی باشد.
  - ۲- **متضاد:** نقطه مقابل هماهنگ که جنبه تخریبی دارد (نتیجه تأثیرگذاری = تخریب هویت)
  - ۳- **خنثی:** فاقد پیام یا معنای روشن (نتیجه تأثیرگذاری = سردرگم‌کننده - بی‌معنا - سرسری)
  - ۴- **هماهنگ و خنثی:** ترکیب تصاویری که هماهنگ با تصاویر خنثی در یک صفحه (نتیجه تأثیرگذاری = بی‌دقتی - بی‌مسئولیتی - بی‌تفاوتی)
  - ۵- **هماهنگ، متضاد، خنثی:** ترکیب تصاویر به صورت آشفته (نتیجه تأثیرگذاری = آشفستگی)
  - ۶- **متضاد و خنثی:** ترکیب تصاویر به صورتی که مفاهیم متضاد و خنثی را یکجا دارند (نتیجه تأثیرگذاری = بی‌تعهدی)
  - ۷- **متضاد و هماهنگ:** ترکیب تصاویر به صورت چالش برانگیز و تردید برانگیز (نتیجه تأثیرگذاری = پوچی)
- در جدول بالا رابطه تصاویر و محتوا به صورت تطبیقی انجام گرفته و عناصر متضاد، خنثی، هماهنگ و ترکیب این عناصر با یکدیگر مورد سنجش قرار گرفته‌اند. در این جدول «شاخص» تصاویر و محتوای کتاب‌های مذکور و رابطه آنها با یکدیگر بوده و این که در این تصاویر چقدر به هویت ملی و دینی پرداخته شده است. به عنوان مثال در کتاب فارسی اول بخوانیم، تنها در ۶ درصد از تصاویر، عناصر صرفاً هماهنگ وجود دارد در صورتی که عناصر خنثای موجود در این کتاب نزدیک به ۵۰ درصد هستند. در کتاب بنویسیم اول نیز وضعیت موجود روند نزولی داشته و از ۱۰۹ تصویر موجود در این کتاب ۷۲/۴ درصد عناصر خنثی هستند و فقط ۴/۵ درصد عناصر هماهنگ در این کتاب دیده می‌شود. در کتاب‌های دیگر نیز روند به همین ترتیب است. در کتاب ریاضی اول عناصر خنثی نزدیک به ۹۰ درصد کل تصاویر، و در مقابل ۱/۵ درصد عناصر هماهنگ است. کتاب‌های سال دوم دبستان نیز در مقوله هویت ملی و دینی بسیار ضعیف عمل کرده‌اند. به عنوان مثال در کتاب‌های فارسی بخوانیم و بنویسیم با ۵۰ و ۸۰ درصد عناصر خنثی، مقوله هویت کتاب‌ها با چالش جدی مواجه گردیده است. در سایر کتاب‌ها نیز وضعیت مشابهی مشاهده می‌شود و عناصر خنثی و متضاد به صورت قابل توجهی بیشتر از عناصر هماهنگ مشاهده می‌شود.
- ۳- در ذیل نمونه‌هایی از تصاویر موجود در کتاب درسی به همراه تحلیل هویتی آنها ارایه می‌گردد.

الف) عناصر هویتی تصویر: فرش، تابلوی تخت جمشید، کتاب‌ها (قرآن، مفاتیح، شاهنامه فردوسی، گلستان سعدی، دیوان حافظ)

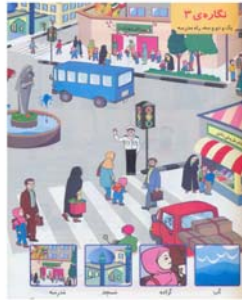
ب) ترکیب‌بندی تصویر: ترکیبی از خانه شلوغ، وسایل اضافی مثل چتر و... و عدم هماهنگی بین رنگ‌های بکار رفته در پنجره‌ها و لباس‌ها - عدم تطابق با سلیقه ایرانی چه در معماری و چه در تزئینات و چیدمان - سرسری بودن و بی‌دقتی در انتخاب و رنگ‌گذاری مشهود است.

ج) رابطه تصویر با هویت ملی: فرشی نامناسب با طرحی غیر از طرح فرش‌های اصیل ایرانی به دور از هرگونه زیبایی نه در فرم و نه در رنگ - این زیرانداز به‌هیچ عنوان نشان دهنده یک فرش ایرانی نیست. تابلوی تخت جمشید در جای نامناسب و بدون وضوح. رابطه با هویت دینی: حضور کتاب‌های دینی و ادبی، با توجه به این‌که این تصویر در صفحه اول کتاب فارسی است و در این زمان کودک هنوز باسواد نیست و برای او عنوان کتاب‌ها قابل خواندن نیست. مضاف بر این‌که چون کتاب‌ها اساساً مناسب سن او نیستند، توجه چنین روشی دشوار است.

در زیر تصویر اصلی با چهار تصویر شخصیت‌های حاضر در تصویر آشنا می‌شویم. در برابر کلمه «بابا» باید کلمه «مامان» قرار بگیرد و نه مادر. این امر حاکی از بی‌توجهی به منطق و قواعد زبان فارسی است.

د) تأثیرگذاری تصویر: با توجه به نقایص موجود، این تصویر گیرایی و رسایی لازم برای انتقال مفاهیم هویت ملی و دینی را ندارد. دارای اغلاط منطقی است. به لحاظ هنری بی‌کیفیت است.

نقد و بررسی تصویر شماره ۲

الف) عناصر هویتی تصویر: پرچم، مسجد

ب) ترکیب‌بندی تصویر: ترکیبی از یک خیابان شلوغ که چراغ راهنمایی (که هر سه رنگ آن روشن است) در ابتدای میدان وجود دارد (نقص منطقی). اصرار بر گنجاندن چندین عنصر تصویری در یک صفحه کوچک، شهر ناآشنا و شلوغ. ج) رابطه تصویر با هویت ملی: تناقض تصویری زیادی در این صفحه وجود دارد. وجود میدان کوچک و چراغ راهنمایی، کتاب فروشی که روی خط عابر پیاده قرار دارد، پرچم کوچک و غیر واضح.

د) رابطه تصویر با هویت دینی: قسمتی از یک مسجد (غیر واضح)

هـ) تأثیرگذاری تصویر: با توجه به آشفتگی، این تصویر نمی‌تواند معرف هویت ملی و دینی باشد و عناصر هویتی آن (پرچم و مسجد) به صورتی ناقص طراحی شده‌اند. هرچند تأثیرگذاری فراوانی می‌تواند در معرفی و تأکید بر ناهماهنگی و آشفتگی داشته باشد.

نقد و بررسی تصویر شماره ۳

الف) عناصر هویتی تصویر: هیچ عنصر هویتی دیده نمی‌شود.

ب) **ترکیب‌بندی تصویر:** ترکیب‌بندی تصویر کاملاً غیرایرانی و تمام عناصر، عناصر کارتونی‌های خارجی هستند.

ج) **رابطه تصویر با هویت ملی:** شکل ساختمان، نرده‌ها، دختر بچه و... کاملاً اروپایی و غیرایرانی است.

د) **رابطه تصویر با هویت دینی:** به هیچ وجه با هویت دینی مرتبط نیست.

هـ) **تأثیرگذاری تصویر:** کل تصویر شماره ۳ معرف فرهنگ، پوشش و زندگی اروپایی و غیرایرانی است و نه تنها معرف هویت نیست بلکه در تضاد با هویت قرار می‌گیرد. البته منظور در اینجا این نیست که تمام تصاویری که کودک می‌بیند حتماً باید معرف هویت ملی باشد.

نقد و بررسی تصویر شماره ۴

الف) **عناصر هویتی تصویر:** پرچم، عکس امام خمینی (ره)

ب) **ترکیب‌بندی تصویر:** ترکیبی قرینه با عناصر تصویری کوچک

ج) **رابطه تصویر با هویت ملی:** در اینجا پرچم و عکس امام خمینی که بسیار کوچک و ناواضح به تصویر درآمده‌اند معرف هویت ملی هستند.

د) **رابطه با هویت دینی:** امام خمینی (ره) به‌عنوان مرجع دینی و شخصیت روحانی می‌تواند معرف بُعد دینی هویت ایرانی باشد، لیکن به‌صورت کوچک و ناواضح به تصویر کشیده شده است.

هـ) **تأثیرگذاری تصویر:** اشاره به پرچم در کل کتاب کوچک، غیرواضح و بدون نمایش جزئیات به کار رفته، در صورتی که می‌شد یک صفحه کامل را به معرفی پرچم که از عناصر بارز هویت ملی است اختصاص داد. در این تصاویر رویکردی صرفه‌جویانه در پیش گرفته شده که نمی‌تواند برای معرفی هویت ملی یاری‌رسان باشد.

الف) ترکیب‌بندی تصویر: ترکیب‌بندی شلوغ و نمایشی از کلاسی غیرمعمول و غیرعادی

ب) رابطه تصویر با هویت ملی: شکل پرچم، عکس مقام معظم رهبری رهبر و امام خمینی (ره)

ج) رابطه تصویر با هویت دینی: رابطه مستقیمی با هویت دینی دیده نمی‌شود.
د) تأثیرگذاری تصویر: شکل کلاس، نحوه چیدمان و... نوعی نیاز کاذب ایجاد می‌کند چون ما مدارس مختلفی در سراسر ایران داریم و این شکل از کلاس که ضبط صوت، پرچم، گلدان و قفسه کتاب و... در یک کلاس وجود دارد شاید برای دانش‌آموزان عشایر و... غیرمعمول باشد.

نتیجه‌گیری

بررسی‌های این پژوهش حاکی از آن است که تصاویر و محتوای کتب درسی در زمینه انتقال مفاهیم هویتی ضعیف عمل کرده‌اند. مهم‌ترین ایراد وارده به روابط میان تصاویر و موضوعات اعم از این که عناصر هماهنگ، متضاد و یا خنثی، به تنهایی و یا به صورت تلفیقی و ترکیبی دیده شوند نبودن یک منطق است پوشش گرم در فصل گرم، فضای غیرمتعارف کلاس، استفاده از محیط جغرافیایی و طبیعی متضاد با محیط کشور، استفاده از تصاویر شخصیت‌های کارتونی‌های خارجی به جای تصاویر حیوانات از جمله مواردی است که منطق ساده را به چالش می‌کشند. در این کتاب‌ها حتی یک تصویر درست که مبین قابلیت هنری، نظامی، سیاسی، علمی، تاریخی، فرهنگی، ادبی و یا آیینی ما ایرانیان باشد وجود ندارد. در دو جا از تصویر فرش استفاده شده که به هیچ وجه نمی‌توان حتی ذره‌ای بین طراحی و رنگ‌بندی آنها با فرش ایران ارتباطی یافت.

رویکرد مذهبی کتاب‌ها سطحی، عوامانه و به صورتی است که به روشنی مؤید و مصداق تبلیغ مستقیم است و در مورد تصویر پرچم که در چند جا به صورتی کوچک و در حاشیه و بدون مشخص نمودن جزئیات به کار گرفته شده، عملاً نمی‌تواند موجب تقویت انگیزه‌های وطن‌پرستی شود. با توجه به بررسی‌های انجام گرفته و تجمیع نظرات پژوهشگران و صاحب‌نظران، «هویت» دارای اهمیت ویژه در برقراری و شکل‌دهی مقولاتی چون وحدت میان آحاد جامعه، اعضای جامعه و حتی ملل دیگر و نیز به‌عنوان محوری‌ترین خصلت و عنصر تاریخ‌ساز یک ملت با تکیه بر عناصری معنوی و مادی معرف هر ملت و فرهنگی است. این عناصر به دلیل تکرار و نیز فهم عمومی از آن، پایایی و دوام دارد و به واسطه تکیه‌ای که به نمادها دارد در شکل بصری و تصویری به سرعت شناسایی می‌شوند و کارکرد آن در حوزه تعلیم و تربیت به‌ویژه برای دانش‌آموزان مقطع ابتدایی در سال‌های اول و دوم که هنوز با خواندن و نوشتن آشنایی ندارد و به شناسایی و به یادسپاری تصاویر بسیار تأکید می‌شود، نقش کارکردی فوق‌العاده‌ای دارد. با در نظر گرفتن این نکته که ۱۲ سال از عمر یک انسان صرف خواندن، دیدن و تجزیه و تحلیل این کتب می‌شود بنابراین نگاهی غیرعلمی می‌تواند نتایج زیانباری برای آینده یک کشور به دنبال داشته باشد. در اکثر موارد نقص در محتوا و تصاویر مشاهده می‌شود و این یعنی کم توجهی به مهم‌ترین مقطع سنی دانش‌آموزان یک کشور، آن هم کشوری که می‌تواند با این همه پیشینه فرهنگی و ادبی و قدمت بیش از این بدرخشد و یکی از راه‌های غنی‌تر کردن این کتب همین معرفی ایران به‌عنوان کشوری تاریخی، هنردوست، اهل شعر، دارای زیبایی‌های طبیعی، آداب و رسوم سنتی و آیینی کهن است.

پیشنهادات

- ۱- به کیفیت چاپ دقت لازم مبذول گردد.
- ۲- به بخش طراحی و تصویرسازی اهمیت لازم داده شود و با رویکرد صرفه‌جویانه مبادرت به طراحی و تصویرسازی نگردد.
- ۳- در تدوین مطالب درسی از کارشناسان ارشد و زبده تعلیم و تربیت، جامعه‌شناسی، مردم‌شناسی، علوم، هنر، روان‌شناسی و دینی استفاده گردد.
- ۴- مطالب و تصاویر هرچند ممکن است در گذر زمان دچار تحول شوند اما ساختار و بنیاد اصلی آنها می‌تواند حفظ شود. تکرار و بقای مطالب و تصاویر حداقل برای یک

- دهه و یا بیشتر موجب برقراری ارتباط مناسب میان نسل‌ها و سنین مختلف می‌شود بنابراین باید به زمینه‌های تغییراتی که موجب گسست نسل‌ها می‌شود دقت شود.
- ۵- به روان‌شناسی و نقش رنگ‌ها در طراحی‌ها و کاربرد آنها به صورت علمی توجه شود.
- ۶- از بیان مستقیم تبلیغ صرف پرهیز شود.
- ۷- میان هویت مذهبی و ملی پیوند بصری ایجاد شود و این دو مقوله از یکدیگر مجزا نشوند.
- ۸- اندازه برخی از عناصر هویت مانند پرچم کشور و یا نقشه ایران در ابعاد مناسب باشد و نیز دقت به مفاهیم متعالی اجتماعی مانند خدمت‌گزاری، رشادت، شهادت، ایمان و... به صورت مکرر و غیرشعاری به منظور حفظ در حافظه تاریخی مورد تأکید قرارگیرد.

منابع

- ابوالحسنی، سیدرحیم (۱۳۸۷)، مؤلفه‌های هویت ملی بارویکردی پژوهشی، *فصلنامه سیاست*، دوره ۳۸، ش ۴، صص ۵-۲۰.
- باطنی، حافظ (۱۳۷۴)؛ *مجموعه مقالات سمپوزیوم نقش آموزش ابتدایی و جایگاه مطلوب آن در جامعه*، انتشارات وزارت آموزش و پرورش.
- بخشنده بالی، عباس (۱۳۸۵)؛ *مراحل شکل‌گیری هویت دینی کودکان و نوجوانان*، چاپ اول، قم: مرکز پژوهش‌های اسلامی صداوسیما.
- بخشی، علی‌آقا و افشاری‌راد، مینو (۱۳۷۹)؛ *فرهنگ علوم سیاسی*، تهران: چاپار.
- تافلر، الوین (۱۳۷۴)؛ *شوک آینده*، ج ۲، ترجمه حشمت‌اله کامرانی، تهران: سیمرغ.
- توکلی، مهین (۱۳۷۹)؛ *آموزش ابتدایی از دیدگاه تحقیقات تربیتی (گشت و گذاری در مدارس ابتدایی ایران)*، مدرسه.
- چیت‌ساز، محمدجواد (۱۳۸۷)؛ *فراتحلیل پژوهش‌های انجام شده در مورد هویت دینی و ملی*، تهران: سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی کتب درسی.
- ذوالفقاری، حسن (۱۳۸۶)؛ «هویت ایرانی و دینی در ضرب‌المثل‌های فارسی»، *فصلنامه مطالعات ملی*، س ۸، ش ۲، صص ۲۸-۴۱.
- ربانی، جعفر (۱۳۸۱)؛ *هویت ملی*، تهران: انجمن اولیاء و مربیان.
- ستاری، جلال (۱۳۸۳)؛ *هویت ملی و هویت فرهنگی*، تهران: چ ۳، مرکز.

- شریعتی، علی (۱۳۷۶)؛ *بازشناسی هویت ایرانی اسلامی*، مجموعه آثار ۲۷، الهام.
- شمشیری، بابک (۱۳۸۷)؛ *درآمدی بر هویت ملی*، تهران: نوید شیراز.
- صالحی عمران، ابراهیم و شکیبانیان، طنناز (۱۳۸۶)؛ «بررسی میزان توجه به مؤلفه‌های هویت ملی در کتاب‌های درسی دوره آموزش ابتدایی»، *فصلنامه مطالعات ملی*، س ۸، ش ۱، صص ۶۳-۸۵.
- صدری افشار، غلامحسین و دیگران (۱۳۸۳)؛ *فرهنگ معاصر فارسی*، تهران: فرهنگ معاصر.
- عطارزاده، مجتبی (۱۳۸۷)؛ «نقش هویت‌ساز دین در مهندسی فرهنگی نظام آموزش عالی»، *ماهنامه مهندسی فرهنگی*، س ۲، ش ۱۶ و ۱۵، صص ۳۷-۴۹.
- فیاض، ایراندخت (۱۳۸۷)؛ «بررسی فراتحلیلی محتوای کتاب‌های درسی در رابطه با ارزش‌های اسلامی ایرانی»، *مجله راهبرد فرهنگ*، س ۱، ش ۱، صص ۱۱-۴۰.
- قبادی، علیرضا (۱۳۸۹)؛ «بررسی میزان توجه به تعمیق و توسعه هویت فرهنگ ایرانی اسلامی با زبان هنر در کتاب‌های درسی دوره راهنمایی و ارائه راهکارهای لازم»، *سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی*، ش ۶۱۳.
- قهرمان‌پوربناب، رحمان (۱۳۸۶)؛ «هویت ملی و توسعه اجتماعی در عصر جهانی‌شدن»، *پژوهشنامه فرهنگی و اجتماعی*، ش ۱۴، س ۳، صص ۵۴-۶۱.
- کشاورز، سوسن (۱۳۸۷)؛ «تحول در امر تربیت دینی دانش‌آموزان در نظام آموزش رسمی ایران»، *مجله راهبرد فرهنگ*، ش ۱.
- کومینگر، ویلیام.ک و دال، فرانک.پی (۱۳۷۶)؛ *بهبودی کیفیت آموزش ابتدایی در کشورهای در حال گذر*، ترجمه مرتضی مشتاقی، تهران: عقیق.
- لطف‌آبادی، حسین و نوروزی، وحیده (۱۳۸۳)؛ «سنجش رابطه هویت ملی و دینی دانش‌آموزان نوجوان ایرانی با نگرش آنان به جهانی‌شدن»، *فصلنامه حوزه و دانشگاه*، س ۱۰، ش ۴۰، صص ۱۰-۳۱.
- لقمان‌نیا، مهدی و خامسان، احمد (۱۳۸۹)؛ «جایگاه هویت ملی در نظام آموزش و پرورش ایران»، *فصلنامه تحقیقات فرهنگی*، دوره سوم، ش ۲، س ۱، صص ۹-۲۴.
- مشایخ، فریده (۱۳۸۶)؛ *نگاهی به نظام آموزشی فرانسه*، تهران: انتشارات پژوهشکده تعلیم و تربیت وزارت آموزش و پرورش.
- معین، محمد (۱۳۷۱)؛ *فرهنگ فارسی*، ج ۴، تهران: امیرکبیر.
- معینی‌علمداری، جهانگیر (۱۳۸۳)؛ *هویت، تاریخ و روایت در ایران*، تهران: مؤسسه تحقیقات توسعه علوم‌انسانی.
- منادی، مرتضی و صادق‌زاده، رقیه (۱۳۸۷)؛ «جایگاه نمادهای هویت ملی در کتاب‌های درسی ادبیات و تاریخ دوره متوسطه رشته علوم انسانی»، *فصلنامه نوآوری آموزشی*، ش ۲۷، س ۷، صص ۱۲۵-۱۳۶.
- نوچه‌فلاح، رستم (۱۳۸۳)؛ *هویت واقعیت ثابت یا سیال*، تهران: مرکز مطالعات جوانان و مناسبات نسلی جهاد دانشگاهی.
- نوریان، محمد (۱۳۸۶)؛ «تحلیل محتوای کتاب‌های فارسی سال اول دبستان در ایران»، *روان‌شناسان ایرانی*، ۲۲، ش ۱۲، س ۳، صص ۳۵۷-۳۶۶.
- یعقوبی‌پور، مهدیه (۱۳۸۸)؛ تأثیر جهانی‌شدن فرهنگ بر هویت ملی، *اطلاعات سیاسی و اقتصادی*، س ۲۴، ش ۲۶۷ و ۲۶۸، صص ۱۱۰-۱۲۱.
- یوسفی، علی (۱۳۸۰)؛ «روابط بین قومی و تأثیر آن بر هویت ملی اقوام در ایران»، *فصلنامه مطالعات ملی*، س ۲، ش ۸، صص ۱-۲۹.